

Рижка У. В.,

Львівський інститут економіки і туризму, м. Львів

ДОСЛІДЖЕННЯ ПОНЯТТЯ “ТОЧКА ЗОРУ” ТА ЙОГО ТРАКТУВАННЯ В ЛІНГВІСТИЧНОМУ РАКУРСІ

Стаття присвячена загальному дослідженню поняття “точки зору”. Проведено аналіз термінології “точка зору”, “перспектива”, “фокалізація”. Розглянуто та проаналізовано базові дослідження праць основоположників концепту оповідної перспективи. Виокремлено основні функції та лінгвальні ознаки точки зору.

Ключові слова: точка зору, кут бачення, оповідна перспектива, оповідач/наратор, розповідь (нарація), бачення (фокалізація).

Статья посвящена общему исследованию понятия “точки зрения”. Проведен анализ терминологии “точка зрения”, “перспектива”, “фокализации”. Рассмотрены и проанализированы базовые исследования трудов основоположников концепта повествовательной перспективы. Выделены основные функции и лингвальные признаки точки зрения.

Ключевые слова: точка зрения, угол зрения, повествовательная перспектива, рассказчик / наратор, рассказ (нарация), видения (фокализация).

The article deals with the general study of the crucial concept of point of view (pov). Terms and definitions of “point of view”, “perspective” and “focalization” are analyzed. Basic investigations of narrative perspective conceptions are examined and commented. Key functions and lingual peculiarities of pov are pointed out.

Key words: point of view, angle of vision, narrative perspective, narrator telling (narrating), seeing (focalization).

Художній текст – це лінгвістичний артефакт написаний автором, переданий наратором і розвивається навколо кількох персонажів, кожен з яких має свою власну перспективу (точку зору) на художній світ [1, с. 208]. Текст є семантичною одиницею і набуває значення за допомогою словесних одиниць, без дослідження висловлювання та його формулювання, дослідники невмозі зробити точну інтерпретацію тексту. Якщо наратив повсякденного дискурсу спонтанно-динамічний і не передбачає фіксування у вигляді тексту, то художній текст – це специфічний спосіб динамічного вибудовування “світу історій”, який ретельно продукується автором і об’єктивується в текстових структурах здатних максимально ефективно скерувати думки реципієнта на реконструкцію глобальної розумової репрезентації цього світу. Тому для правильного тлумачення і вичерпного розуміння мови художньої літератури художній твір слід розглядати як систему, кожен елемент якої має естетико-художнє спрямування, а його вивчення сприяє повнішому і точнішому розумінню твору автора загалом [5, с. 374]. Важливим у цьому плані є аналіз манери викладу, чи, за словами англомовних дослідників, вибору стратегії *point of view* [12, с.119].

За останні роки в нараторології з’явилося чимало теорій, які намагаються пояснити поняття та функції точки зору у літературному тексті. Поняття точки зору пов’язане з іменами таких вчених: М.М. Бахтіна, В.В. Виногадова, Б.А. Успенського. Теорії фокалізації та точки зору, що намагалися пояснити та класифікувати цей феномен розробляли західні дослідники М. Баль [6], В. Бут [7, с. 40-47], Дж. Женетт [8], Ш. Ріммон-Кенан [11, с.77-85], Н. Фрідман, Ф. Штанцель.

В Україні предметне поле досліджень у рамках проблематики точки зору, перспектива оповіді сьогодні лише в процесі формування, над ним працюють І.А. Бехта [2], Н.І. Бехта, Н.Є. Буцикіна, Л. Мацевко-Бекерська, Л. Штохман. Праць, пов’язаних з дослідженнями точки зору як феномена дискурсу у вітчизняній лінгвістиці є недостатньо.

Мета статті – зробити огляд літературних підходів до вивчення точки зору та суміжних понять “фокалізація”, “перспектива”; визначити способи її вираження та передачі.

Художній твір – це свого роду модель світу, життя та соціуму очима автора. На певному етапі вибудови тексту саме точка зору є вирішальною в питанні – чікими очима буде переданий світ тексту – очима та мисленням наратора чи персонажа. Труднощі, з якими зазвичай зіштовхуються науковці у дослідженні точки зору, пов’язані з самою сутністю цього поняття. На відміну від таких елементів як персонаж, сюжет та образ, точка зору є радше співвідношенням, ніж конкретною одиницею.

Побудова наративного дискурсу більше нагадує ієрархічну модель, аніж горизонтальну лінійну пряму комунікації. Природа точки зору є полігамною та багатозначною, адже зв’язки у які вступає точка зору – це цілий комплекс взаємовідносин між автором і читачем, оповідачем і слухачем, героями. Визначення точки зору відповідає на запитання звідки ми відчуваємо або сприймаємо те, що нам показують і розповідають. У стандартних англійських словниках найпоширенішими визначеннями поняття “точка зору” є такі: 1) the narrator’s position in relation to a story being told; 2) a particular way of thinking about or judging a situation; 3) someone’s own personal opinion or attitude about something [10, с. 1262].

Точка зору або як ще прийнято її називати перспектива є основною структурною одиницею композиції тексту і центральним об’єктом нараторології, де точку зору трактують як “положення спостерігача (оповідача або персонажа) в зображуваному світі, що визначає його світогляд, поле зору, міру обізнаності та рівень розуміння”.

На загальному рівні побудови тексту, функція точки зору полягає у своєрідному вибудовуванні світу художнього тексту, відборі певних подій художнього світу і те як саме вони будуть презентовані, вона в більшій чи меншій мірі заломлює та відображає середовище, норми, цінності автора, що може бути наслідком

свідомого чи несвідомого відтворення певної ідеології. Це є підтвердженням того факту, що автор повинен обрати чи навпаки відсіяти певні події, висвітлити і виставити на передній план одні, натомість приховати чи замовчати інші; а згодом органічно та послідовно ввести ці події у світ художнього тексту. Ця вибірка подій і організація дискурсу є фундаментальною в процесі творення будь-якого типу тексту, та в художній літературі вона набуває особливого значення, слугуючи головним інструментом для реалізації задуму автора.

Вплив точки зору на організацію самого тексту є очевидним. Можемо виділити чотири основні функції точки зору: 1) зорієнтувати читача у просторово-часовому вимірі; 2) націлити читача на перцептивну систему наратора чи персонажа; 3) ознайомити читача зі світоглядом, цінностями та думками наратора або персонажа; 4) презентувати читачеві ідеологію, вибудовану у творі автором.

Питання перспективи чи голосу означає різницю між двома свідомостями (ментальними фільтрами), де першою є свідомість того, хто є медіатором подій, а другою – свідомість того, хто їх передає і висловлює.

Найбільшою теоретичною цінністю у студіях цього поняття, на нашу думку, є праця Дж. Женетта [3]. Він досліджує питання типу нараторів поданих у творі художньої літератури і те, чию точку зору вони переймають.

Дж. Женетт зазначає, що багато визначень поняття “точка зору” є неточними у висвітленні питання – хто є тим персонажем, точка зору якого є перспективною (фокалізацією оповіді) і зовсім іншого питання – хто є наратором. Свого часу саме Дж. Женетт виділив категорії того, хто бачить і того, хто розповідає. Точка зору відповідає на запитання “звідки ми відчуваємо або сприймаємо те, що нам показують і розповідають”. Наратор відповідальний не лише за оповідь, яку веде, але й за точку зору, обрану ним для фільтрації; він бере на себе функцію розповісти те, що бачить, думає і переживає інша людина. Поняття розповіді (нарація) і бачення (фокалізація) не слід ототожнювати між собою як два рівні, еквівалентні учасники тексту.

Окрім того Дж. Женетт наголошує на псевдототожненні між точкою зору і категорією голосу, бо персонаж, який є центром свідомості, через свідомість якого сприймаються події не є одночасно об’єктом, що говорить, бо таким є наратор. Саме він відкриває читачеві почуття, думки та емоції персонажа. Найчастіше художній твір – це мікс наративних категорій.

Найважливіший аспект роботи Дж. Женетта полягає у його чіткому розмежуванні двох категорій: перспектива – хто бачить? і акт самої нарації –

хто говорить?(Who sees?/ Who speaks?) [8, с. 189].

Він пропонує аналізувати точку зору на основі концепту фокалізації – врегулювання інформації, що передається і суб’єкта (фокалізатора) через якого ця наративна інформація фокусується/передається.

Задля того аби з’ясувати як саме вибір фокалізатора впливає на врегулювання інформації, Дж. Женетт презентує свою тривірневу типологію:

I – наратор > персонаж. Наратор знає або розповідає значно більше, ніж будь-який з персонажів.

II – наратор = персонаж. Наратор розповідає тільки те, що відомо певному персонажеві.

III – наратор < персонаж. Наратор розповідає менше, ніж знає сам персонаж.

Згодом цю типологію Дж. Женетт перейменує на концепцію фокалізації, в якій виокремить нульову (I), внутрішню (II), та зовнішню (III) фокалізацію відповідно [8, с. 190].

Внутрішня фокалізація в свою чергу може бути фіксованою, змінною та множинною. За фіксованої фокалізації точка зору, через яку читач отримує інформацію, бачить та відчуває події, є єдиною та сталою, чого не можна сказати про змінну та множинну, де різні епізоди твору передані читачеві іншими фокалізаторами і де про ту ж саму подію (то й ж епізод) читач читає і сприймає повторно кілька разів, але щоразу з подачі різних перспектив.

Іншими словами Дж. Женетт розрізняє зовнішню фокалізацію, де домінує точка зору та перспектива наратора та внутрішню, де домінує точка зору персонажа. Хоча за нашими спостереженнями перспектива не обов’язково є незмінною впродовж всього твору, а навпаки, знайти твір, де розповідь ведеться одним типом наратора, тобто точка зору є сталою та абсолютно незмінною доволі непросто.

Дж. Женетт був одним з перших дослідників, хто вдався до вивчення і систематизації точки зору, та значну роль у розповсюдженні його теорії фокалізації відіграла М. Баль, піддавши її критичному аналізу й доопрацюванню. М. Баль не зводить поняття фокалізації до процесу бачення та споглядання і не класифікує типи нараторів за першою, другою чи третьою особами. Для М. Баль фокалізація означає перспективу в її найширшій інтерпретації. Та теорія М. Баль (в якій вона виділяє три рівні відносин, де персонаж творить історію, фокалізатор відбирає певні події і обирає кут бачення з якого вони подаватимуться, а наратор надає словесного обрамлення, переносючи ці події на сторінки художнього тексту) є неточною, і дещо незрозумілою, породжуючи низку запитань та протиріч [6, с. 250].

Не можемо не згадати праці американського літературознавця Сьюзен Лансер, яка у своїх працях обговорює наратологічні підходи до поняття “точка зору”. С. Лансер стверджує, що традиційний підхід до вивчення точки зору прирівнює її до перспективи кута бачення, з якого подається історія, і тому тісно прив’язує точку зору до наратора чи до оповідного голосу. Точку зору потрібно сприймати як щось більше, ніж просто “кут бачення” оповідача. Як “зміст”, пише С. Лансер, точка зору передає відношення між двома діючими особами – автором, наратором, наратором, персонажами –

реакцію на зображений світ, картину, що сама є ідеологічним конструктом. Як естетичний метод точка зору відображає систему художніх та літературних умовностей, з допомогою яких реальність відображається в художньому тексті [9, с. 101].

Грунтовну дослідницьку роботу провів російський радянський лінгвіст Б. Успенський. Вона втілилась у його праці “Поэтика композиции” [4], де він описує чотирирівневу функціональну типологію точки зору та виділяє фразеологічну, ідеологічну, психологічну та просторово-часову перспективу.

На жаль, сьогодні можемо з впевненістю сказати, що у вітчизняній лінгвістиці є мало праць, пов'язаних з дослідженнями точки зору як феномена дискурсу. Вплив точки зору на мову тексту є вивченим недостатньо, тому потребує подальшого детального висвітлення та аналізу.

Література:

1. Бехта І. А. Дискурс наратора в англomовній прозі: [монографія] / І.А.Бехта. – К. : Грамота, 2004. – 304 с.
2. Бехта І. А. Наратор та форми на рації в сучасній англomовній прозі // Вісник Черкаського університету. Серія “Філологічні науки”. – 2001. – Вип. 24.
3. Женетт Ж. Фигуры. В 2-х томах. – Москва : Изд-во Сабашниковых, 1998.
4. Успенский Б. А. Поэтика композиции: Структура художественного текста и типология композиционной формы. – М. : Искусство, 1970. – 224 с.
5. Чичерин А. В. Идея и стиль. – М., 1968.
6. Bal M. Narratology: Introduction to the Theory of Narrative / Trans. by C. van Boheemen. 2nd ed. – Toronto & Buffalo: University of Toronto Press. – 1997. – 254 p.
7. Booth C.W. The Rhetoric of Fiction. – Chicago: University of Chicago Press, 1961. – 455 p.
8. Genette G. Narrative Discourse Revisited// Trans. by J.E. Lewin. – Ithaca, N.Y. : Cornell University Press, 1988. – 176 p.
9. Lanser S. The narrative act. Point of view in prose fiction. – Princeton, New Jersey : Princeton University Press 1981. – 309 p.
10. Longman Dictionary of Contemporary English. Fourth edition. – Harlow : Pearson Education Limited, 2003. – 1950 p.
11. Rimmon- Kenan Sh. Narrative fiction. Contemporary Poetics. – London, 1983.
12. The New Encyclopedia Britannica. – London, 1993. – Vol. 23.